

NOTÍCIES I IDEES SOBRE L'ORIGEN, ANTIGUITAT I EVOLUCIÓ DE L'HOME A LA REVISTA *IBÉRICA*

JESÚS I. CATALÀ GORGUES

DEPARTAMENT D'HUMANITATS, UNIVERSIDAD CEU-CARDENAL
HERRERA (VALÈNCIA).

jcatala@uch.ceu.es

Resum: Ibérica va ser una revista fundada el 1913 pels jesuïtes de l'Observatori de l'Ebre, un centre de recerca científica localitzat prop de Tortosa (Tarragona). El seu objectiu principal va ser la divulgació científica i tecnològica a través de breus notícies d'actualitat, articles d'especialistes sobre matèries específiques, ressenyes de llibres, etc., que es publicaven setmanalment fent servir una excel·lent tipografia i imatges. Ara bé, Ibérica va ser també una manera de reivindicar una substancial compatibilitat entre ciència i fe catòlica. L'evolució, aplicada especialment a l'espècie humana, encara era una qüestió primordial per aquest tipus d'apologètica, fortament impregnada d'actituds ideològiques i religioses. Els jesuïtes romangueren com un dels bastions més importants de l'antievolucionisme a Espanya i atacaren sistemàticament des de les pàgines d'Ibérica les noves idees sobre la naturalesa animal de l'ésser humà.

Paraules clau: evolucionisme, paleoantropologia, divulgació científica, ciència i religió, jesuïtes, segle xx, Espanya, Catalunya

News and ideas about the origin, age, and evolution of man in the Spanish journal Ibérica

Summary: Ibérica was a journal founded in 1913 by Jesuit priests of the Ebro Observatory, a centre of scientific research located in the environs of Tortosa (Catalonia).

ts main purpose was scientific and technological vulgarization by means of brief current news, articles about specific subjects by specialists, book reviews, and other writings, that were published weekly featuring excellent typography and pictures. However, Ibérica was also a way to vindicate a substantial compatibility among science and Catholic faith. Evolution, especially when applied to the human species, was still a central question for that kind of apologetics, strongly pervaded by ideological and religious attitudes. The Jesuits remained as one of the most important bastions of antievolutionism in Spain, and new ideas about the animal nature of human being were systematically challenged by them in the pages of Ibérica.

Key words: evolutionism, human palaeontology, scientific vulgarization, science and religion, Jesuits, 20th century, Spain, Catalonia

Introducció

La revista de divulgació *Ibérica*, amb el subtítol *El progreso de las ciencias y sus aplicaciones*, començà a aparèixer regularment, amb periodicitat setmanal, el gener de 1914. Fundada pels jesuïtes de l'Observatori de l'Ebre, tenia la seua redacció a Roquetes, on romangué fins al 1925, quan passà a Barcelona. Arran de la dissolució de la Companyia de Jesús a Espanya el 1932, la revista passà a estar formalment dirigida i administrada per un grup de personatges de la ciència catalana públicament coneguts per la seua afinitat amb els cercles confessionals, com va ser el cas del prevere secular Josep Ramon Bataller. Després de la suspensió forçosa per la Guerra Civil, tornà a publicar-se des de començaments de la dècada de 1940, tot i que amb canvis importants respecte a la primera època. Des del primer moment, *Ibérica* optà per una gran qualitat en conjunt, tant pel que fa als trets formals com als continguts. Excel·lent paper, acurada tipografia i bones il·lustracions donaven suport a una barreja de notícies d'actualitat, articles de fons, informació bibliogràfica i dades observacionals periòdiques, distribuïdes en seccions més o menys fixes a càrrec de redactors i col·laboradors de garantia, que mantenien el públic de subscriptors i lectors al dia d'allò interessant que oferia la ciència i la tècnica a Espanya i al món (Genescà, 2008).

El propòsit de la revista, de fet, era divulgar els avenços científics i tècnics entre un públic culte, però no especialitzat, i en castellà. Com assenyalen García Doncel i Roca (2007: 69), a més de cobrir eixa necessitat d'informació científica de qualitat, els jesuïtes que impulsaren la capçalera també volien evitar que se'ls avançaren entitats no catòliques. La qüestió de les relacions entre ciència i religió, com a part de la posició de l'Església front al món contemporani, era un assumpte ben delicat per aquells temps per a molts catòlics espanyols (Valverde, 1979). Els jesuïtes hi eren especialment sensibles i, juntament amb una formació científica avançada per a tots els membres de la Companyia que havien de fer classe de ciències, procuraren mantenir una visibilitat social com a promotors pràctics de l'harmonia entre fe i coneixement, mitjançant institucions de recerca (el mateix Observatori de

l'Ebre n'és el millor exemple) i publicacions (amb la revista *Razón y Fe* com a cas ben conegut). *Ibérica*, naturalment, era un nou element que s'afegia dins del que no era una altra cosa que un conglomerat d'accions al servei d'una missió evangelitzadora entremaliada de política científica, no pas executada per la funció pública, sinó per una entitat privada amb una clara vocació d'intervenció social. No es pot entendre, per tant, la tasca divulgadora de la revista sense tenir present la seua confessionalitat, per molt que aquesta no sempre es fera explícita. Per això, encara que no tenim dades feaents sobre el públic real de la revista —qüestió a la qual hom hauria de dedicar un estudi esclaridor—, podem pensar en persones ja d'alguna manera predisposades favorablement a línies d'opinió d'inspiració catòlica, encara que és possible també que els editors no renunciaren a atraure un públic més allunyat de l'Església —mai, en tot cas, obertament hostil— mitjançant l'acurada presentació tipogràfica i iconogràfica dels continguts, juntament amb l'actualitat d'aquests continguts.

Ja el novembre de 1913 —abans per tant de l'eixida regular de la capçalera— el seu primer director, el pare Ricard Cirera, en un article programàtic que es titulava «La ciencia al alcance de todos», i que es publicava dins d'un anomenat «spécimen B» —se'n publicà un altre, d'«spécimen», A en aquest cas, el mes d'octubre, que com el B era un simple número solt de mostra per difondre la nova revista—, no s'estava de dir, després de proclamar la llibertat dels autors per defensar el seu parer, que a *Ibérica*

no estará satisfecho aquel racionalista que con pretexto de ciencia ande buscando cómo atacar la verdad revelada, ya fundándose en hechos falsos, ya sosteniendo teorías contrarias a la realidad de los fenómenos [...]. Nunca temeremos dar los hechos tales como son; nunca negaremos la verdad científica por miedo a que se oponga a la verdad revelada; pues reconocemos que Dios es no menos autor del orden natural que del sobrenatural, y sabemos que investigando los secretos más recónditos de la naturaleza, estudiamos más a fondo la obra del Criador (Cirera, 1913: 19).

Apologètica pura, doncs, llesta no només per trobar Déu mitjançant la ciència, sinó per combatre tot intent de menystenir la fe mitjançant les modes intel·lectuals del temps.

La posició envers les teories de l'evolució

Cap aspecte de la ciència a l'època fundacional d'*Ibérica* continuava sent més polèmic per les seues impregnacions ideològiques i conseqüències filosòfiques i religioses que l'evolució orgànica i les teories que volien explicar-la. Alguns autors, com ara Sanus (1963) i Pelayo (1999), han estudiat com, a Espanya, el concordisme fe-ciència passava necessàriament per acarar la qüestió evolucionista, i malgrat una tendència creixent a acceptar el fet evolutiu per part dels autors catòlics, encara a les acaballes del segle XIX s'hi mantenia una forta oposició. Per bé que el debat anà perdent estridència mentre anava ajustant-se a uns àmbits més formals tant en el to com en els mitjans (Glick, 1993), alguns autors catòlics continuaven fent professió pública d'antievolucionisme a les primeres dècades del segle XX.

Un dels més destacats fou el jesuïta de Besalú Jaume Pujiula (1869-1958), director del Laboratori Biològic de l'Ebre (traslladat després a Sarrià) i important embrióleg i morfòleg, a més d'actiu divulgador (Durfort, 1995). Pujiula, que el 1910 havia impartit a Barcelona un cicle de conferències on repassava críticament les diferents teories evolucionistes (Pujiula, 1910), va ser un col·laborador habitual d'*Ibérica* i qui marcà, d'alguna manera, la posició de la revista sobre la qüestió. El 1915 publicà una sèrie d'articles que, baix el títol genèric de «La evolución y sus límites», volia aclarir un seguit de confusions sobre el mateix concepte d'evolució i, alhora, establir fins on podia arribar el poder explicatiu de les teories evolutives. Pujiula, entre altres coses, distingia clarament entre evolucionisme i darwinisme. Aquest darrer el trobava quasi mort —com, per altra banda, no pocs altres autors de l'època (Bowler, 1985)—, tot i el gran enrenou que al seu dia havia causat la proposta de Darwin. Tampoc jutjava favorablement el mutacionisme de Hugo de Vries. Era més indulgent amb el lamarckisme, pel seu finalisme. I rebutjava frontalment, i sense estalviar expressions de gran duresa, totes les versions evolucionistes basades en el monisme haeckelià. Pujiula trobava que una evolució generalitzada, des d'una o diverses formes ancestrals, no tenia cap recolzament empíric directe. Si alguna evidència hi havia, era d'una evolució restringida, que ell anomenava «especigenètica», que mitjançant processos fisiològics dirigits podia ajustar, dins de les espècies sistemàtiques, els trets a les circumstàncies i donar lloc així a modificacions. Pujiula negava que es poguera passar d'una espècie natural a una altra. Per això parlava d'espècies sistemàtiques, en el sentit d'haver estat establides pels taxònoms, i que sí podien canviar en unes altres, però sempre al si d'una espècie natural que les incloïa i que era invariable en la seua essència. El propi Pujiula admetia que açò no era realment evolució, en el sentit que no s'hi feia referència a tendències filogenètiques ni formes rudimentàries (que ell no admetia, naturalment), i per això proposava substituir l'expressió «evolución» per «*modificación* especigenética» (Pujiula, 1915a: 368). Dins, doncs, de l'espècie sistemàtica, estava disposat a admetre canvi orgànic. Fora, no el trobava plausible. En bona mesura, aquesta interpretació tan restrictiva, tot i no fer-se oficial per part d'*Ibérica*, va ser la que dominà el tractament que va rebre l'evolució a la revista als anys següents.

De Java a Banyoles

Si, almenys retòricament, Pujiula admetia cert marge per a la discussió de l'evolució orgànica en general, on exclouïa qualsevol possibilitat era en tractar de l'espècie humana. Al darrer article de la sèrie adés esmentada, dedicat específicament a eixe tema, conclouïa que «el hombre, ni bajo el aspecto filosófico, ni bajo el científico, puede conceptuarse como un producto de la evolución» (Pujiula, 1915a: 411-412). Per això, tot i estar lluny de les seues línies específiques de recerca, totes les qüestions relacionades amb l'origen de l'home, i especialment les troballes paleoantropològiques, li interessaven molt.

Ja el 1914, Pujiula es va fer ressò de les recerques a la gorja d'Olduvai, a l'Àfrica Oriental alemanya (a l'actual Tanzània), localitat que amb el temps acabaria per ser una de les clàssi-

ques per a la paleontologia humana. Criticava especialment els autors que volien argumentar, a partir de les troballes que s'hi havien fet, una antiguitat de fins i tot centenars de milers d'anys per a la humanitat, així com el postulat de la coexistència durant el període diluvial d'éssers humans amb aspecte gairebé animal amb uns altres d'aparença moderna. Respecte a com d'infreqüents en general eren les restes humanes fòssils, extreia la següent conclusió:

Esta escasez de materiales fósiles es, en nuestro juicio, un verdadero *mentis* contra la teoría del origen animal del hombre; pues no se ve por qué no han de abundar, entre los demás fósiles, esqueletos humanos que revelen caracteres intermedios que enlacen el hombre de ayer con el de hoy, si éste trae realmente su origen de algún animal (Pujiula, 1914a: 379).

Juntament amb açò, l'escassa freqüència de fòssils humans era prova de com de recent era la nostra espècie. Una espècie que, com en altres articles deixava ben clar, era única i singular. Així, en parlar dels fòssils humans d'Obercassel (Alemanya), acabadets de trobar, deia que els estudis fets a la Universitat de Bonn duïen a pensar que els individus corresponents mostraven trets, simultàniament, de les races de Neandertal, Cromanyó i Dordonya (Pujiula, 1914b). Què hi era tan bo per a Pujiula? Doncs, evidentment, que la unitat de l'espècie humana també es palesava als temps més antics de la seua presència sobre la Terra.

La joventut de l'home, en termes paleontològics, i la seua unitat específica essencial eren aspectes recurrentment reivindicats, al parer de Pujiula, en les troballes de fòssils humans que s'anaven fent. Les seues crítiques a Eduardo Hernández-Pacheco (1872-1965), cap de la secció de geologia del Museo Nacional de Ciencias Naturales de Madrid i membre de la Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas, a propòsit de la interpretació de la mandíbula humana fòssil de Banyoles, anaven per la segona d'aquestes qüestions. El fòssil de Banyoles havia estat considerat com a neandertaloide. Fins a eixe punt, Pujiula no tenia res a dir. Fins i tot, a les mateixes pàgines d'*Ibérica*, el també jesuïta Ignasi Puig (1887-1961), llavors encara estudiant però que ja havia fet classes al Col·legi de Sant Domènec d'Oriola (Fàbregas, 1966), havia escrit un breu article sobre l'exemplar on afirmava eixa afinitat a la «raza [...] más antigua de las que en arqueología se conocen» (Puig, 1916: 78). Allò que criticava Pujiula era que Hernández-Pacheco havia parlat, a la seua intervenció al congrés de l'Asociación Española para el Progreso de las Ciencias, de la barra de Banyoles com si no fóra de la nostra, sinó d'una altra espècie humana. Segons el jesuïta, els trets anatòmics peculiars d'aquella resta no justificaven tal consideració, i feia esment fins i tot dels arguments d'alguns autors evolucionistes que asseguraven que cap resta humana fòssil no poguera encabir-se en les races humanes actuals (Pujiula, 1916).

En tot cas, Pujiula reservava les càrregues argumentals més aspres per a la impugnació de l'existència d'avantpassats amb trets intermedis entre els micos i nosaltres. Un article paradigmàtic al respecte és aquell que dedicà a *Pithecanthropus erectus*, l'anomenat «home de

Java», descobert per l'holandès Eugène Dubois el 1891, i que havia estat interpretat, a voltes com un gibó gegant, a voltes com un intermediari entre simi i home. Pujiula, pel contrari, es feia ressò de l'opinió d'Arnold Brass,

que tan bien supo desenmascarar a Haeckel, probándole la falsificación de figuras, acaba de demostrar en un recentísimo trabajo (1914) y con toda claridad, que no hay tal *Pithecanthropus* ni *erecto* ni *curvo*; y que los restos esqueléticos del Trinil, en definitiva, no son de algún *hilobátido* ni otro *simio*, sino del *Homo sapiens*, único que conoce la ciencia verdadera (Pujiula, 1915b: 111).

La menció a Haeckel no era gens gratuïta. En primer lloc, perquè ell havia estat un dels més fermes postuladors de formes intermèdies entre simi i home, fins al punt de proposar el mateix terme *Pithecanthropus*. En segon, perquè encarnava el gran espantall del materialisme evolucionista. Per això, el cèlebre episodi de l'alteració interessada per part de Haeckel de les figures del desenvolupament embrionari que il·lustraven clàssicament la seua versió de la llei biogenètica fonamental i el principi recapitulatiu (Hopwood, 2006; Richards, 2008: 303-312) era un fet que calia explotar sistemàticament pels seus adversaris. S'hi podien aportar arguments científics, sense estar-se tampoc dels teològics i filosòfics, com feia Pujiula. Però cap altre amb més força que l'evidència que el gran materialista, el gran adorador de la ciència positiva, era un falsari, capaç no ja de fer errades —cosa humana— sinó d'alterar les dades de la natura.

Aquest recurs, per a un cas diferent, era de nou present a l'article de Pujiula sobre el fòssil de Banyoles, on aprofitava per recordar, a propòsit de la troballa d'una suposada resta humana a Trillo (Guadalajara) que a una revista d'actualitat es deia que podia ser de *P. erectus*, com de desacreditada estava la proposta de Dubois. A eixa revista hi apareixia també la reconstrucció del crani de Piltdown —com és ben sabut, el cas més cèlebre de frau a la història de la paleontologia humana, tot i que llavors era motiu de discussions i estudis seriosos—, que Pujiula (1916: 93) qualificava com a «tendenciosa hasta la pared de enfrente» i que feia «muy poco favor a la ciencia [...] en su noble marcha hacia el ideal de la verdad».

Autors diversos, idees unànimes

La crítica a les reconstruccions filogenètiques fantasioses de la nissaga humana —qüestió important, aquesta de la fantasia, com bé ha estudiat Sánchez Arteaga (2007)— estava molt present també en la col·laboració que signà el pare Josep Ubach, professor al Col·legi del Salvador de Buenos Aires, que a l'Argentina ja havia publicat un fullet sobre l'origen de l'home. En aquell país, la qüestió de l'evolució humana era un tema amb gran ressò públic, especialment arran de l'obra de Florentino Ameghino, el paleontòleg argentí que tant havia treballat per la comprensió de les faunes de mamífers fòssils de Sud-amèrica. Ame-

ghino havia postulat al seu dia un arbre evolutiu hipotètic de la humanitat, l'origen de la qual situava en aquell continent durant el terciari, i fins i tot havia interpretat un seguit de restes fòssils a la Pampa com a pertanyents a espècies humanes primitives (Salgado & Azar, 2003). A la seua mort, el 1911, la figura d'Ameghino passà a ser glorificada públicament, com a exemple de la possibilitat d'una ciència argentina. Alhora, tanmateix, va ser atacada com a mostra de com el coneixement de la natura era prostituit i adulterat per combatre la religió i la visió tradicional del món (Podgorny, 1997). Aquesta segona actitud va estar representada especialment per un jesuïta d'origen gallec, el pare José María Blanco, que tot i ser citat sovint pels col·laboradors d'*Ibérica*, mai no va escriure a la revista. Sí ho va fer, com hem avançat, el menys conegut Ubach, autor d'un fullet, *El origen del hombre*, on es recollien cinc treballs que ell havia elaborat per a la seua exposició pública per part dels seus alumnes a una vetlada científica que s'havia celebrat a l'agost de 1917 al col·legi bonaerenc on feia classe. A *Ibérica*, extractà el contingut del tercer capítol del fullet i, com Pujiula, prenia com a base argumental la inexistència d'ancestres fòssils humans i de baules perdudes i mostrava comparativament les diferències morfològiques profundes entre home i mico (Ubach, 1918a). Poc després d'aquest article, Ubach tornà a les pàgines d'*Ibérica* com a autor d'una invectiva directa contra Ameghino, on exposava sintèticament la proposta filogenètica de l'argentí aplicada als éssers humans i esmentava un seguit de crítiques i refutacions, d'autors tant contradictoris com partidaris de l'evolucionisme. Per a Ubach, les especulacions d'Ameghino estaven completament desacreditades. De fet, deia que ja al seu dia havien estat rebudes amb escepticisme general, encara que «en Sud América, donde ofrecían cierto halago al sentimiento nacional y han sido ampliamente explotadas con intentos abiertamente sectarios, el ambiente les ha sido algo más propicio» (Ubach, 1918b: 25).

Durant la dècada de 1920, l'antievolucionisme continuà viu a la revista, i especialment vehement en tractar de temes que afectaven la nostra espècie. Si Pujiula havia estat el gran paladí a la dècada de 1910, ara aquest paper l'assumiria el jesuïta basc José María Ibero (1870-1961), professor de física, química, cosmologia... i de quasi qualsevol ciència al Col·legi d'Oña (Burgos), les rodalies del qual van ser intensament explorades per ell mateix per estudiar la seua geologia i prehistòria (Gaviña, 2001). Aquesta afició, que traslladà després al seu destí a Marneffe (Bèlgica) arran de la dissolució de 1932, i que el va dur fins i tot a criticar una autoritat com l'*abbé* Breuil (Ibero, 1933; 1934a), també el va fer interessar-se molt per les teories sobre l'evolució i sobre la seua aplicació a la nostra espècie, sempre amb pressupòsits coincidents amb els que ja hem vist (Ibero, 1921; 1926; 1927).

No només jesuïtes escrigueren a *Ibérica* respecte a aquestes qüestions de l'origen, antiguitat i evolució de l'home. També hi hagué laics, com ara l'enginyer forestal Joaquim Maria de Castellarnau (1848-1943) que el 1915 havia escrit contra l'antiguitat terciària, la diferenciació específica de l'home de Neandertal i qualsevol pretensió de fer derivar la nostra espècie de simis ancestrals:

No se me oculta que al no participar de la opinión de que los restos más antiguos del hombre que hoy conocemos revelan su origen símico, será pasar a los ojos de muchos por «atrasado», y, no obstante, yo no lo creo así, pues «atrasado» sería sostener precisamente eso (Castellarnau, 1915: 124).

No només identitat d'idees: també de vehemència estilística, fins i tot.

Més moderat es mostraria, tanmateix, l'enginyer de mines i reconegut geòleg Lluís Marià Vidal (1842-1922), quan el 1916 ressenyà extensament el llibre *El Hombre fósil*, del prevere catòlic alemany Hugo Obermaier (1877-1946), que per aquells anys de la Primera Guerra Mundial es trobava treballant a Espanya, vinculat a la Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas. A la seua recensió, Vidal destacava que l'autor de *El Hombre fósil* era evolucionista, però feia alhora una crida de respecte a les opinions dels paleoantropòlegs, foren les que foren les seues actituds respecte a la qüestió de l'evolució, salvant, això sí, la idea que l'ànima humana en restava al marge (Vidal, 1916; Pelayo, 2007). Sense cap dubte, la condició sacerdotal d'Obermaier esdevenia una incomoditat per a la línia dominant a *Ibèrica* respecte a les qüestions que ací ens ocupen. Obermaier, de fet, havia signat en 1915 amb Eduardo Hernández-Pacheco un treball sobre la mandíbula humana de Banyoles (Hernández-Pacheco & Obermaier, 1915; Pelayo, 2007). Doncs bé, l'article de Pujiula adés esmentat, al voltant d'aquesta troballa fòssil, personalitzava les crítiques en Hernández-Pacheco —recordem que Pujiula comentava la conferència al congrés de l'Asociación Española para el Progreso de las Ciencias, no el treball conjunt— i resolía molt ambiguament la posició d'Obermaier. Pujiula deia «creure» que la postura de l'alemany era la de considerar, com uns altres savis, que qualsevol resta fòssil humana podia encabir-se en una o altra de les races humanes presents. I afegia una nota al peu que resava:

Por lo menos, cuando el P. Wasmann S.J., en sus Conferencias de Berlín hace ver que el hombre diluvial aparece como verdadero hombre *corporal y espiritualmente*, remite a un trabajo del doctor H. Obermaier, y podemos suponer que para apoyar su pensamiento (p. 91).

«Podemos suponer» és una expressió evidentment utilitzada per mantenir les distàncies i, ensems, evitar reconèixer que un sacerdot catòlic es proclamava obertament partidari de l'evolució humana. De fet, Obermaier, a *El Hombre fósil*, se situava obertament en contra de les afirmacions d'autors com Kollmann, Virchow i Ranke, que sostenien que les restes humanes des de l'època glacial fins a l'actualitat no acusaven cap diferència. Uns autors, cal dir, que eren les referències bàsiques de Pujiula a l'hora de rebatre l'existència dels neandertals com a espècie diferent de l'home actual (Pelayo, 2007). Com de prudent era la conducció d'*Ibèrica* amb Obermaier, ho reforça el contingut de la sèrie de quatre notes anònimes dedicades a sintetitzar un curset seu a la Universitat de Santiago de Compostel·la. Totes les men-

cions que hi trobem a les qüestions d'evolució humana que s'hi pogueren haver tractat es resumeixen en una al·lusió al crani de Piltdown, la consideració de màxima antiguitat de la mandíbula de Mauer i el rebuig de l'existència de l'home terciari (Cursillo, 1922). Tot plegat, ben ortodox a la vista del que pensaven Pujiula i el seu cercle.

Novetats i descobertes

Ibérica era, per damunt de tot, una revista d'actualitat. D'actualitat científica i tècnica, és clar. Per això, les novetats i descobertes als àmbits que més l'interessaven no es podien deixar de banda. També, amb les troballes de restes fòssils humanes. Ja hem vist com Pujiula s'havia ocupat de les descobertes a la gorja d'Olduvai. Un altre jaciment africà també suscità molta atenció, uns anys després, el de Broken Hill, a l'actual Zàmbia (llavors la colònia britànica de Rodèsia del Nord), on es trobà un crani humà fòssil que passà a ser estudiat i exhibit al British Museum. Al llarg de tres números (entre desembre de 1921 i febrer de 1922), s'hi publicaren sengles notes (Hallazgo, 1921; Cráneo, 1922a; 1922b). El redactor anònim no amagava la seua complaença per les controvèrsies que provocà el crani entre personatges de la rellevància científica d'Arthur Smith Woodward, Grafton Elliot Smith i Marcellin Boule, front els quals s'alçà el jesuïta Pierre Charles, de Lovaina, emfatitzant com d'insuficients eren les dades morfològiques per resoldre qüestions de prehistòria. Per suposat, menyspreava l'atribució d'una nova espècie, *Homo rhodesiensis*, a les restes, i *a priori* ja tenia clar que

prescindiendo de fantasías y errores, el cráneo de Broken Hill es completamente humano, y por sus caracteres no rompe la unidad específica de las diferentes razas humanas, como acabará de probarlo un estudio más detenido y completamente desapasionado (Hallazgo, 1921: 375).

Un jaciment més que esdevingué clàssic, però ara europeu, el de Saccopastore, a prop de Roma, va ser també objecte d'atenció a *Ibérica*. El pare Ibero va ser l'autor de dos articles on es feia ressò de la troballa a eixa localitat d'un crani neandertaloide que conservava la base amb la posició del *foramen magnum*. Com mostrava Sergio Sergi, l'especialista italià que se n'havia fet càrrec, aquest tret palesava la marxa perfectament erecta d'aquell ésser, amb la qual cosa es desmuntaven els arguments de Boule respecte a la inclinació corporal de l'home de Neandertal. Una volta més, les proves anaven contra «los prejuicios trasformistas» (Ibero, 1934b: 142). Aquell home, gens «bestial», ja orientava la seua vida cap a Déu, si ateniem les evidències de ritus funeraris. Un home com nosaltres, l'única espècie humana, que, segons aquest jesuïta, no pertanyia a l'ordre dels primats i que, més encara, «considerada su alma espiritual e inmortal, forma reino aparte» (Ibero, 1931: 347).

Aquesta resurrecció de la vella idea del «Regne Hominal» (Gomis, 2004) no estava compartida, ni de bon tros, per un altre jesuïta, aquest francès i de fama mundial, que, excepcionalment, honorà les pàgines d'*Ibérica* en una ocasió. Possiblement, les recerques de Pi-

erre Teilhard de Chardin a la Xina durant les dècades de 1920 i 1930 no feien gens de gràcia a alguns dels seus germans a Espanya. No sabem si és significatiu, però el cas és que autors com Pujiula no el citaven, i en una breu nota a la revista que esmentava l'ingrés de Teilhard a l'Osborn Research Club, se'l presentava com un eminent paleontòleg que estava fent nombroses descobertes per a l'estudi de les faunes de mamífers pliocènics i pleistocènics d'Àsia, sense esmentar però els seus treballs paleoantropològics (Notícia, 1931). D'aquests, tanmateix, hi havia al mateix número, del dia 11 de juliol de 1931, un article, signat pel mateix Teilhard, originalment publicat en francès a la *Revue de Questions Scientifiques*, la veterana revista belga també impulsada pels jesuïtes. La redacció, però, afegí un comentari introductori que deixava ben clara la raó de traure aquest article:

La prensa diaria y las revistas científicas han hablado ya mucho del reciente descubrimiento hecho en Chu-Ku-Tien, junto a Pekín, del cráneo de un homínido muy antiguo y primitivo, el *Sinanthropus pekinensis*. Pero, como ocurre siempre en semejantes casos, se han deslizado muchas inexactitudes o interpretaciones prematuras acerca de dicho descubrimiento, firmadas algunas, incluso, por nombres conocidos entre los paleontólogos (Teilhard, 1931: 46).

Per això era bo que un jesuïta que, a més, treballava al jaciment xinès, aclarira als lectors d'*Ibèrica* tot l'assumpte. En dos lliuraments, Teilhard parlà successivament dels trets geològics i paleontològics del lloc, tot destacant la seua antiguitat, major que la de qualsevol altre jaciment europeu amb restes humanes, per centrar-se després específicament en l'homínid trobat, que «no era aún ni remotamente el *Homo sapiens*» (Teilhard, 1931: 58). Tan singular era, que fins i tot s'havia proposat un nou gènere, intercalat entre *Pithecanthropus* i *Homo*. No eren conclusions precisament compatibles amb les defensades habitualment a *Ibèrica*. El paràgraf final, potser, el redimiria un tant i, al capdavant, faria publicable aquell article:

El *Sinanthropus* nos ayuda muy eficazmente a comprender mejor los aspectos sucesivos, por los cuales el tipo humano ha podido formarse en el seno del resto de la Vida. En cambio, para apreciar, aun desde el punto de vista científico, el prodigioso acontecimiento que en la Historia de la Tierra representa la aparición del pensamiento, es preciso que miremos en otra dirección. La solución científica del problema humano no se determinará con el estudio de los fósiles, sino por una consideración más profunda, de las propiedades y posibilidades que, en el hombre de hoy día, permiten prever el hombre de mañana (Teilhard, 1931: 60).

Conclusió

Articles com el de Teilhard fan palès fins a quin punt algunes de les interpretacions a propòsit de l'origen, antiguitat i evolució de l'home que es defensaven habitualment a la revis-

ta *Ibérica* resultaven ja difícilment sostenibles en aquella època. I actituds com les adoptades front a l'obra d'Obermaier demostren com de difícil era considerar que la defensa de l'evolució humana implicava sempre una actitud antireligiosa o, si més no, anticatòlica. Si les crides d'atenció front a les reconstruccions de filogènies hipotètiques i la prudència respecte a la fragmentació de les dades morfològiques eren raonables en molts casos, l'antievolucionisme que hi era al darrere i, molt especialment, el tancament radical a qualsevol possibilitat d'evolució humana treien clarament la posició de la revista del corrent dels temps. Així i tot, hi era explícitament present, i, sense dubte, era apreciat per no poques persones. Per això no es pot menystenir. El context espanyol encara donava espai per a tals opinions. La qüestió evolucionista potser ja no suscitava les aspres picabaralles que emplenaven les columnes dels diaris cap a la dècada de 1880. Però estava lluny de resoldre's. *Ibérica*, en açò, n'era una prova, i també un estímul per mantenir viva la polèmica. La Guerra Civil i les seues conseqüències acabarien per posar de relleu com l'actitud d'aquella revista fundada a les vores de l'Ebre per uns clergues que amaven veritablement la ciència, lluny de ser marginal, encara estava ben encarcarada a alguns sectors del coneixement, tant a Catalunya com al conjunt d'Espanya.

Agraïments

Els resultats d'aquest article s'inclouen dintre el projecte «Evolucionismo y los orígenes de la humanidad: la configuración de la paleoantropología como disciplina científica y su proyección en la biología española» (Ministerio de Educación y Ciencia, ref. HUM2006-04730).

Bibliografia

- BOWLER, P. J. (1985), *El eclipse del darwinismo. Teorías evolucionistas antidarwinistas en las décadas en torno a 1900*, Barcelona, Labor.
- CASTELLARNAU, J. M. de (1915), «Los primeros habitantes de Europa», *Ibérica*, **3**, 57-60, 124-127.
- CIRERA, R. (1913), «La Ciencia al alcance de todos (Continuación)», *Ibérica*, **n.º preliminar** (Spécimen B), 18-19.
- CRÁNEO (1922a), «Sobre el cráneo de "Broken Hill"», *Ibérica*, **17**, 39.
- CRÁNEO (1922b), «El cráneo de Broken Hill», *Ibérica*, **17**, 89.
- CURSILLO (1922), «Cursillo de conferencias de Prehistoria», *Ibérica*, **18**, 242-243, 258-260, 276-277, 291-292.
- DURFORT, M. (1995), «Jaume Pujiula i Dilmé, S.I (Besalú, Garrotxa, 1869-Barcelona, 1958). La morfologia microscòpica». A: CAMARASA, J. M.; ROCA, A. (dir.), *Ciència i Tècnica als Països Catalans: una aproximació biogràfica*, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca, 827-858.
- FÁBREGAS, X. (1966), «Puig y Simón, Ignacio». A: *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana. Suplemento Anual, 1961-1962*, Madrid, Espasa-Calpe, 299.
- GARCÍA DONCEL, M.; ROCA, A. (2007), *Observatori de l'Ebre. Un segle d'història (1904-2004)*, Roquetes, Observatori de l'Ebre.
- GAVIÑA, R. (2001), «Ibero Orendain, José María». A: O'NEILL, C. E.; DOMÍNGUEZ, J. M. (dir.), *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús Biográfico-Temático*, Roma / Madrid, Institutum Historicum S.I. / Universidad Pontificia Comillas, vol. 2, 1990.
- GENESCÀ, M. (2008), «*Ibérica*: primera revista de divulgació científica i tecnològica de l'Estat, editada a l'Observatori de l'Ebre», *Actes d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, **1** (1), 377-386.
- GLICK, T. F. (1993), «Ciencia, política y discurso civil en la España de Alfonso XIII», *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, H.ª Contemporánea*, **6**, 81-98.
- GOMIS, A. (2004), «El Reino Hominal: un ejemplo de ideología frente a ciencia en la España del siglo XIX», *Llull*, **27**, 423-434.
- HALLAZGO (1921), «Hallazgo de un cráneo prehistórico», *Ibérica*, **16**, 374-375.
- HERNÁNDEZ-PACHECO, E.; OBERMAIER, H. (1915), *La mandíbula neandertaloide de Bañolas*, Madrid, Museo Nacional de Ciencias Naturales.
- HOPWOOD, N. (2006), «Pictures of Evolution and Charges of Fraud: Ernst Haeckel's Embryological Illustrations», *Isis*, **97**, 260-301.
- IBERO, J. M. (1921), «El evolucionismo y la paleontología animal», *Ibérica*, **16**, 282-285.
- IBERO, J. M. (1926), «Huxley antropólogo», *Ibérica*, **25**, 43-45.
- IBERO, J. M. (1927), «Eolitos ingleses?», *Ibérica*, **27**, 380-383.
- IBERO, J.M. (1931), «El cráneo neandertalense de Saccopastore (Roma, 1929)», *Ibérica*, **36**, 344-347.
- IBERO, J. M. (1933), «El arte solutrense marneffiano», *Ibérica*, **39**, 200-203.
- IBERO, J. M. (1934a), «El clactoniense de Marneffe (Bélgica)», *Ibérica*, **41**, 248-252.
- IBERO, J. M. (1934b), «El cráneo neandertalense de Saccopastore (Roma, 1929)», *Ibérica*, **41**, 142-144.
- NOTICIA (1931), «[Noticia sobre] El P. P. Teilhard de Chardin, S.J.», *Ibérica*, **36**, 34.
- OBERMAIER, H. (1916), *El Hombre fósil*, Madrid, Museo Nacional de Ciencias Naturales.
- PELAYO, F. (1999), *Ciencia y creencia en España durante el siglo XIX. La paleontología en el debate sobre el darwinismo*, Madrid, CSIC.
- PELAYO, F. (2007), «La evolución humana y su difusión en España en el marco de la JAE (1907-1939)», *Asclepio*, **59** (2), 137-162.
- PODGORNY, I. (1997), «De la santidad laica del científico Florentino Ameghino y el espectáculo de

- la ciencia en la Argentina moderna», *Entrepasados*, **7**, 37-61.
- PUIG, I. [signa I. P.] (1916), «La mandíbula neandertaloide de Bañolas», *Ibérica*, **5**, 77-78.
- PUJIULA, J. (1910), *Conferencias biológicas. Estudios críticos sobre la teoría de la evolución*, Barcelona, Tipografía Católica.
- PUJIULA, J. (1914a), «El hombre diluvial de Oldoway», *Ibérica*, **1**, 379-381.
- PUJIULA, J. (1914b), «Dos esqueletos diluviales descubiertos en Obercassel (Alemania)», *Ibérica*, **2**, 222-223.
- PUJIULA, J. (1915a), «La evolución y sus límites», *Ibérica*, **3**, 249-251, 283-285, 366-368, 409-412.
- PUJIULA (1915b), «El mono de transición o el "Pithecanthropus erectus" de Dubois», *Ibérica*, **3**, 110-112.
- PUJIULA, J. (1916), «Otra vez el hombre prehistórico», *Ibérica*, **5**, 90-93.
- RICHARDS, R. J. (2008), *The Tragic Sense of Life. Ernst Haeckel and the Struggle over Evolutionary Thought*, Chicago, The University of Chicago Press.
- SALGADO, L.; AZAR, P. F. (2003), «Nuestro lugar entre los primates. Un resumen de las principales ideas de Florentino Ameghino sobre la evolución humana», *Saber y Tiempo*, **15**, 5-18.
- SÁNCHEZ ARTEAGA, J. M. (2007), «La fantasía como factor epistemológico en la construcción de las primera teorías darwinianas sobre evolución humana (1859-1912)», *Cronos*, **10**, 137-175.
- SANUS, R. (1963), «Algunos aspectos de la apologetica española en la segunda mitad del siglo XIX», *Almena*, **2**, pp. 9-32.
- TEILHARD DE CHARDIN, P. (1931), «El "Sinanthropus pekinensis"», *Ibérica*, **36**, 46-47, 58-60.
- UBACH, J. (1918a), «El argumento morfológico de la hipótesis de la descendencia», *Ibérica*, **9**, 10-14.
- UBACH, J. (1918b), «Los precursores del hombre en Sud América», *Ibérica*, **9**, 25-29.
- VALVERDE, C. (1979), «Los católicos y la cultura española». A: GARCÍA VILLOSLADA, R.; CÁRCEL, V. (dir.), *Historia de la Iglesia en España. V. La Iglesia en la España contemporánea (1808-1975)*, Madrid, La Editorial Católica-BAC, 475-573.
- VIDAL, L. M. (1916), «El hombre fósil», *Ibérica*, **6**, 91-95.